

Kuoleman valtakunnassa

*Suomen sota Tornion seudulla
1808 - 1809*

I dödens rike

*Finska kriget kring Torneå trakten
1808 - 1809*

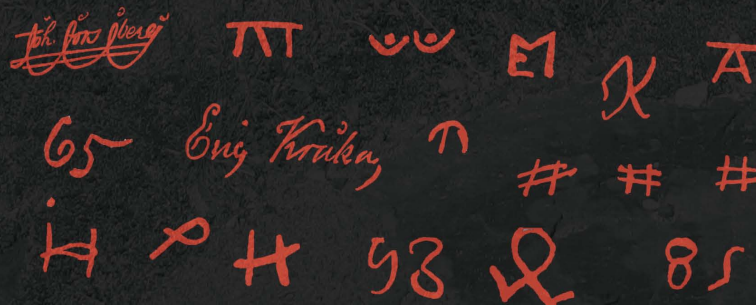
17.12.2008 - 18.10.2009

Tornionlaakson maakuntamuseo

Keskikatu 22 95400 TORNIO

**Avoinna:
ti - pe 11 - 17
la - su 11 - 15
ma suljettu**

www.tornio.fi/museo

BAKGRUND TILL FINSKA KRIGET

Napoleon från Frankrike strävar mot att bli härskare i Europa

Den i Korsika födde Napoleon Bonaparte steg i de förvirrade förhållandena efter den franska revolutionen först i sin militära karriär till general och sedan i politiken år 1799 till förste konsul och återställde det centraliserade förvaltningssystemet till Frankrike. Napoleon, som år 1804 krönades till kejsare, slog vid striderna i Austerlitz både de ryska och de österrikiska trupperna. Österrike slöt fred med Frankrike. Preussen måste ge sig i Jena 1806. Napoleon övertalade Ryssland till sin bundsförvant efter slaget vid Friedland i Tilsit 1807. Bakgrunden var Napoleons strävan att tvinga Storbritannien, som hade fått herraväldet över haven, att gå med på de franska kraven endera med handelsblockad eller genom att isolera landet från kontinenten. Finska kriget 1808-09 var en del av avtalet i Tilsit. Ryssland skulle vid behov med våld tvinga även Sverige till fronten emot Storbritannien.

Sverige var en av Brittanniens mest betydande handelspartner och tjäran som köptes från Sverige var en direkt garanti för den engelska flottans sjöduglighet. Sverige hänvisade till sina handelsförbindelser och nekade modigt att delta i handelsblockaden. Efter detta startade Ryssland upprustningen för krig. Sverige band sina krafter till Danmark, som gått över till Napoleons läger och till Norge, som lydde under Danmark och kunde inte i tillräcklig grad reservera sig för ett eventuellt ryskt anfall.

Ryssland anfaller

I början av februari 1808 fick ställföreträdaren för de finska stridskrafterna C. N. af Klercker ett alarmerande brev från Sveriges ambassadör i S:t Petersburg. I brevet berättades det om de ryska planerna på anfall. Klercker gav omedelbart på eget ansvar order om mobilisering av den finska armén. Då de ryska trupperna utan att deklarerat krig överskred gränsen vid Kymmene älv den 21 februari, var de finska soldaterna redan i gränzonen. I början av mars överfördes kommandörskapet av den finska armén till den ordinarie överbefälhavaren V. M. Klingspor. Hans strategi var att retirera till Österbotten till dess att hjälptrupper kunde fås från moderlandet då havet har öppnat sig på våren. Sveaborgs kapitulering i maj 1808 var dock ett svårt bakslag för de svenska krigsplanerna.

Krigslyckan varierar

Krig fördes i två månader, hela tiden genom att dra sig tillbaka. De ryska trupperna som tagit sig ända fram till mellersta Österbotten gick i april allt längre norrut. Den första stora sammandrabbningen med den försvarande armén skedde 18 april vid Siikajoki och några dagar senare vid Revolax. Den svensk-finska armén vann bägge slagen och de ryska trupperna var tvungna att dra sig tillbaka mot söder.

I början av sommaren hade man sammandrabbningar vid Kauhajoki och Alavus, där slagen slutade med svensk seger. Krigets blodigaste slag var vid Oravais 14 september, och slaget slutade med de svenska truppernas förlust. Vapenstillestånd slöts i prästgården i Lochteå 29 september 1808. Kriget vände sig åter mot norr. Den finska armén drog sig tillbaka till norra Österbotten och slutligen till den svenska sidan.

Vapenstillestånd vid Olkijoki

Vapenstilleståndet vid Olkijoki 19.11.1808 gjorde slut på krigsoperationerna på den finska sidan. Armén drog sig tillbaka till den svenska sidan till västra sidan av den gamla landskapsgränsen.

Även krigsflottan förflyttades från Uleåborg till Torneå. Under färdens gång förgick drygt 200 man. Även ett stort antal hästar och utrustning måste lämnas under vägs. Ankomsten till Torneå regionen skedde i början av december. Den sista krigsenheten överskred gränslinjen till Kaakamo 13.12.1808. Efter att armén hade kommit till Torneå hemförlovades alla till Sverige samlade enheter eller så förflyttades de längre söderut innan årets slut och bara de finska soldaterna blev kvar för att bevaka demarkationslinjen.

KONVENTION mellan den kungliga svenska nordliga armén i Finland och den kejsarliga ryska armén.

Efter de oss undertecknade meddelde fulmagter, hafva vi öfverenskommit och afslutat följande artiklar:

1. Kongl. Svenska arméen intager, genast efter denna conventions ratificerande, sin ställning längs gränsen af Uleåborgs län, intagande den linie, som börjar bakom Kemi och sträcker sig genom Paisavaara, Mustivaara och Porkavaara. Kemi elfs båda stränder forblifva följaktligen i Ryska arméens händer.

2. Svenska arméen utrymmer Uleåborgs stad inom tie dagar, att räkna ifrån denna conventions undertecknande, på sådant sätt, att Svenska tropparna evacuera staden sist d. 29, och Ryska tropparna inrycka d. 30 Nov. Den öfriga delen af landet, som öfverlemnas Ryska arméen, skall utrymmas efter den å båda sidor öfverenskomna march-route, och skulle någon oförutsedd händelse, såsom islossning, m. m., inträda, så skall man dera göra afseende, samt lemna all nödig tid åt Svenska arméen att afhjelpa det inträffade uppehållet.

3. Svenska arriergardet drager sig tillbaka, efter den öfverenskomne march-routen; men allt det, som Ryska avantgardet finner öfvergifvet af Svenska arméen, i brist af hästar eller andra orsaker, såsom sjuka, magasin, m. m., anses som god pris.

4. Svenska arméen förbinder sig, att ej hvarken förstöra eller utdela till invånarne eller försälja de magasin, som den kunde blifva nödsakad alt öfvergifva.

5. Svenska armeen medtager ej från Uleåborg eller något annat ställe, som arméen öfvergifver, hvarken någon af civil-embetsmännen, ej heller artiklar eller andra saker, som tillhöra provinsen.

6. Svenska arméen återsänder alla länsmän, prester och öfrige tjenstemän och andra invånare, som kunde vara tagne å de ställen arméen redan lemnat, hvarvid deras hästar och öfrige tillhörigheter medföljer, välförståendes att detta sker efter deras egen önskan.

7. Närvarande convention skall ratificeras af båda arméernas respective gen. befälhafvare, och utvexlingen skall ske sist innan morgon afton.

Olkijoki d. 7/19 Nov. 1808.

Friherre Adlercreutz.

Grefve Kamenski.

Gen. major.

Gen. löjtnant.

Gillad d. 8/20 Nov. 1808. Grefve Buxhoevden. Gen. befälhafvare för kejsarl. Ryska arméen.

Kriget i Västerbotten

Finlands område hade överlåtits och general Gripenbergs armé hade lämnats vind för våg. I mars 1809 anföll ryssarna Sverige från tre riktningar. Det ryska anfallet till Åland ledde till att svenskarna drog sig tillbaka över isen. Samtidigt överskred en rysk avdelning Kvarken över isen och gick fram emot Umeå. Den tredje ryska gruppen överskred vapenstilleståndslinjen i Torneå.

Ryssarnas anmälan om att vapenstilleståndet upphör anlände till högkvarteret i Torneå 18.3.1809. De skulle överskrida vapenstilleståndslinjen efter fyra dagar. Gripenberg fick inte den önskade förlängningen av vapenstilleståndet. Kommendören ansåg att den enda möjligheten var att dra trupperna mot Kalix. Sjuka och klena soldater lämnades i Torneå. De ryska trupperna överskred vapenstilleståndslinjen vid Kaakamo 23.3.1809 och kom ännu samma dag till Torneå.

Efter reträtten från Torneå blev läget i Sverige allt svårare. Ryssarna anföll från tre riktningar. I Stockholm genomfördes en statskupp och kung Gustav IV Adolf var tvungen att avstå från kronan. Resterna av armén kapitulerade i Sävis by 25.3.1809. Generalmajor Gripenbergs handling ansågs som en ickemilitär handling, men var i de gällande eländiga förhållandena troligtvis den enda riktiga.

Kapituleringen i Kalix kallas officiellt för konvention. Gripenberg förhandlade om att de soldater som hade blivit kvar på den ryska sidan skulle få en mänsklig behandling och att deras skador skulle skötas om. De truppförband som hade samlats i Finland fick marschera med sina vapen och flaggor genom Torneå och de lade ned sina vapen vid kyrkan i Kemi.

De sista striderna i kriget föregick på norra sidan av Umeå i Sävar och Ratan i augusti 1809. Samtidigt igångsattes fredsförhandlingarna i staden Fredrikshamn.

Freden i Fredrikshamn

Den slutliga freden mellan Ryssland och Sverige slöts den 17 september 1809 i Fredrikshamn. Fredsfördraget ratificerades 13.10.1809. Hela Finland avskiljdes från Sverige och anslöts till Ryssland. Gränsen blev den linje som bildas av Torneå och Muonio älvar. Den över 600-åriga föreningen med Sverige upphörde och Finland blev som ett autonomt storfurstendöme en del av det ryska imperiet i 108 års tid. Som en följd av statskuppen i Sverige i mars 1809 blev Napoleons marskalk Jean Baptiste Bernadotte Sveriges egentliga härskare; från och med år 1818 Sveriges kung Karl XIV Johan. Karl Johan hann även vända sig emot Napoleon. 1812 förhandlade tronarvingen i Åbo med Alexander I om Finlands situation. Sverige meddelade sig avstå från alla anspråk på Finland och fick på sätt och vis som en ersättning för detta Norge från Danmark 1814.

FRÅN OLKIJOKI TILL KALIX

Trupperna drar sig tillbaka till Torneå

Efter att den ryske överbefälhavaren Buxhövden 20.11.1808 i Olkijoki hade godkänt den av generalerna Adlercreutz och Kamenski utarbetade konventionen måste den finska armén omedelbart starta sin reträtt.

För att flytta de förråd som fanns i Uleåborg beviljades 10 dagar och för marschen från Uleåborg till Kemi 14 dygn. Samtidigt lovade Buxhöwden att han skulle anfalla tidigast två veckor efter att de av Klercker kommenderade trupperna hade överskridit gränsen mellan Västerbotten och Österbotten. Konventionen räddade även Sandels trupper som drog sig tillbaka från Idensalmi.

Den överenskomna tiden visade sig vara alltför kort för att flytta drygt 10 000 man och trossar. Man var tvungen att lämna drygt 1000 insjuknade soldater i Uleåborg och nästan 250 man förgick på vägen till Torneå. Många av dem som kom ända fram hade insjuknat under färden.

Trupperna var tvungna att lämna Uleåborg den 29 november och Kemi den 13 december. Sist i marschen var Sandels 4:e finska brigad, som hade som speciell uppgift att samla med sig soldater som blivit efter de andra truppförbanden.

General av Klercker, som hade grundat sitt högkvarter i Torneå, placerade trupperna som kom söderifrån på följande sätt:

1. den finska brigaden, som bestod av trupper från Åbo och Nylands regementen, på den östra stranden av Torne älvs nedre lopp.
2. den finska brigaden, som bestod av Björneborgs och Österbottens regementen, placerades i Haparanda, Mattila, Vojakkala, Vuono och Nikkala.
3. den finska brigaden, med trupper från Tavastland och övriga delar av södra Finland till området mellan Torne älv och Kaakamo älv.
4. den finska brigaden (Sandels brigad) som förpost vid gränslinjen i Kaakamo.

Det finska kavalleriet, ca 500 man, placerades på bägge sidor om älven i byarna Kukkola, Karungi och Hietaniemi.

Efter att gränslinjen i Kaakamo hade överskridits placerades basen för arméns artilleri i Laivaniemi. Totalt hade i Torneå området placerats 24 st. 6-skålpunds kanoner. Det fanns ungefär 20 stycken lättare kanoner. En del av kanonerna flyttades ganska snart till Umeå. Ungefär vid årsskiftet evakuerades från Torneå även resten av det tyngre artillerimaterialet, så som 12 st. 6-skålpunds kanoner. Det var oklart om några mindre 3-skålpunds kanoner blev kvar i Torneå till våren 1809. Det verkar som om artilleristödet till trupperna i Torneå var svagt.

I slutet av december var truppernas totala storlek 844 officerare eller underofficerare samt 5 839 män. Till armén hörde därtill 1 469 hästar. Till antalet hör ännu ca 1 000 svenska krigsmän, som väntade på marschorder eller hemförlovning vid årsskiftet. Västerbottens regemente hade hemförlovats genast vid ankomsten till Torneå. De svenska truppförbanden fortsatte sin marsch längre in i Västerbotten.

Även truppernas moral började spricka. Arméns eländiga situation ledde till normalt större belastning även för de män som var stridsdugliga. Det största arbetet hade till att börja med Sandells 4:e brigad, som i huvudsak var inkvarterad i Laivaniemi by. Av brigaden var alltid 500 man turvis på utposterna vid gränsen. Mellan den patrullerades flitigt och speciellt granskade man de tvärgående vintervägarna. Den största förposttruppen med 200 man var vid Kaakamo bro. Vid gränsen byggdes även en kedja av vakteldar så att man snabbt kunde varna om fienden gjorde en räd. De direkt omänskliga förhållandena i Torneå området ledde till att män gick ut ur ledet även annars än på grund av sjukdom eller död. Till exempel antecknades ännu i mitten av december bara tio rymlingar från Sandels brigad, men innan månaden hade tagit slut steg antalet redan till över hundra. Rymlingarnas antal växte i slutet av december även i Österbottens norra bataljon till ett så stort antal att af Klercker var tvungen att flytta bataljonen längre bakåt. Alla finska män var inte

intresserade av att försvara Sverige, utan en del började söka sig till sin hemtrakt. För att en man skulle bli kvar i ledet behövdes i dessa förhållanden stark trohet till krigsmannaeden.

Klercker flyttade i början av 1809 sitt högkvarter till Härnösand och generalmajor Hans Henrik Gripenberg utsågs till chef för trupperna som var i Torneå. De trupper som hade blivit kvar i Torneå grupperades även på nytt. Gruppen fick namnet den Nordliga armén. Den 4:e brigaden frigjordes från bevakningen av gränsen och inkvarterades på södra sidan av Skellefteå. För bevakningen av gränsen svarade nu den 2:a och 3:e brigadens förtrupper. Även kavalleriet sändes i brist på foder djupare in i Sverige.

Efter att arméns högsta ledning hade förflyttat sig till Stockholm och Härnösand verkade general Gripenberg länge i Torneå på eget ansvar. Signalförbindelserna var svaga. Det enda rådet Klercker hade gett Gripenberg var att inkalla det hemförlovade Västerbotten regementet ifall fienden överraskande upphäver vapenstilleståndet. I konventionen fanns ett omnämnande om att anmälan om att vapenstilleståndet upphävs måste göras fyra dagar innan striderna startar, men bägge parternas önskan tycks ha varit att vapenstilleståndet fortsätter långt in på vårvintern.

Från Torneå till Kalix

Ryssarnas anmälan om att vapenstilleståndet upphävs nådde Gripenberg 18.3.1809. General Gripenberg kallade omedelbart kompaniet i Torneå från rote till post för att hjälpa till med evakueringen. Gripenberg ansåg det omöjligt att försvara i Torneå och beslöt omedelbart dra bägge brigader han förfogade över i riktning mot Kalix, dit även hjälptrupper söderifrån kallades. Man hade dock redan på förhand fått höra om att de ryska trupperna grupperade sig och att trossar förflyttades. Gripenbergs försök att fortsätta vapenstilleståndet visade sig vara verkningslösa. General Schuvalov hade fått order att rycka fram. Till sitt förfogande hade han 9 000 man och 18 kanoner. Avsikten var att avancera ända till Umeå och där möta trupperna som gått över Kvarken. I mars avancerade ryssarna även till Åland. I Borgå hölls lantdag, vilket betydde en slutlig anslutning av Finland till Ryssland. Då ryssarna anföll var landets högsta officerskår i Stockholm och gjorde statskupp.

Då ryssarna anlände till Torneå stad 23.3.1809 fanns där bara ca 500 sjuka soldater. De andra trupperna hade dragit sig tillbaka i riktningen mot Kalix, där avsikten var att försvara sig. Efter att ha fått information om att vapenstilleståndet hade upphävts gav Gripenberg order om att tre brigader skulle förflytta sig västerut till Kalix, där han ansåg att det var lättare att försvara sig än i Torneå. Planen var dock nästan hopplös, ty ryssarna hade hälften så stora trupper och de hade möjlighet att använda isen på Bottenviken för omringande. Gripenberg sände 24.3.1809 Schuvalov ett nytt meddelande och föreslog personligt möte. Schuvalov gav sin franskfödde överste Anselme de Gibory i uppdrag att starta förhandlingarna. Såväl ryssarna som Gripenberg kände till statskuppen i Stockholm.

Kalix konventionen

Gripenberg och de Gibory träffades på Sangis älv där den ryska representanten presenterade sitt förslag. I förhandlingarna deltog även överste Palmfelt, ty Gripenberg kunde inte tillräckligt bra franska. Utkastet till den första versionen av Kalix konventionen var på franska. De Gibory hade varit med redan i förhandlingarna som ledde till att Viborg kapitulerade. Den ryska arméns överste tog skickligt upp fakta från de senaste dagarnas händelser och detta gjorde Gripenberg övertygad om att en blodutgjutelse var onödig. Speciellt Palmfelt var av den åsikten att överenskommelsen borde godkännas. Gripenberg var tvungen att godkänna förslaget enligt vilket hans trupper fick förflytta sig fritt till Piteå och samtidigt skulle han överlåta området mellan Torneå och Piteå med sina förråd till ryssarna. Gripenberg försäkrade för sin del med konventionen att manskapet fritt fick

förflytta sig till sina hemtrakter och officerarna till sina boställen utan några som helst sanktioner. Samtidigt fick han även garantier för att de sårade och sjuka skulle vårdas väl.

KALIX KONVENTIONEN

Konventionens bestämmelser voro:

- 1) *Att den under general Gripenbergs befel stående kåren skall kvarstå på nu innehafda platser och aflämna sina gevär;*
- 2) *att de finska trupperna återvända till hemorten och gifva sitt hedersord på att icke tjäna före freden;*
- 3) *att generalerna med sitt hedersord gå i borgen härför, i hvad rörer disciplinen under hemmarschen;*
- 4) *att trupperna därunder skola erhålla pass och lifsmedel i tillräcklig mängd, antingen i natura eller i pengar;*
- 5) *att de svenska trupperna skola aflägga ed på att icke tjäna mot Ryssland eller dess bundsförvanter under pågående krig, hvarefter de få återvända till Sverige;*
- 6) *att kanoner och ammunitionen skola på stället aflämnas till den af greive Schuvalov utsedda kommissarien;*
- 7) *att alla generaler och öfriga officerare erhålla de militära ärebetygelser, som tillkomma deras grader;*
- 8) *att all tross och öfriga tillhörigheter blifva i truppernas ägo;*
- 9) *att alla svenska staten tillhöriga lifsmedels- och ammuniionsförråd, som nu finnas på vägen mellan Kalix och Umeå, öfverlämnas till den ryska kommissarie, som utses att mottaga dem, samt*
- 10) *att en timme efter konventionens undertecknande ett generalförslag öfver alla till generalmajor Gripenbergs armé hörande trupper och förråd skall aflämnas till befälhafvaren för de ryska trupperna samt verkställigheten af konvention äga rum genast ehter undertecknandet och utväxlingen af ofvanstående artiklar.*

Gripenberg återvände ännu till sitt högkvarter i Månsby i Nederkalix där han fick bekräftelse på uppgifterna om att Umeå hade ockuperats. Divisionens ledande officerare höll rådslagning och fattade därefter beslut om kapitulering. Dokumentet som är känt som Kalix konventionen är daterad i Sävis 25.3.1809, där den undertecknades av general Schuvalov. Konventionen fördes vidare till Månsby för undertecknande av Gripenberg. Konventionen betydde även att de finska trupperna marscherade tillbaka till Torneå, att de skulle överlämna sina vapen vid kyrkan i Kemi och återvända till sina hem. Det beräknas att ca 4 500 personer kapitulerade. Antalet innehåller även civila personer. Männen i Västerbottens regemente fick återvända till sin rote och lovade samtidigt att inte mera ta till vapen. För ryssarnas del var det viktigt att alla förråd i norra Sverige blev ryskt krigsbyte.

Krigsoperationerna tar slut

Den svenska arméns sista stora krigsåtgärd var landstingningsanfallet på norra sidan av Umeå i Ratan i augusti 1809. Slagen vid Sävar och Ratan var efter slagen vid Oravais de blodigaste i finska kriget. I slutet av augusti retirerade ryssarna till områden bakom Skellefteå och gick slutligen med på vapenstillestånd. Upplysningar om att de slutliga fredsförhandlingarna skulle starta fanns redan i luften. General von Döbeln befriade på ett festligt arrangemang på torget i Umeå 8.10.1809 de finska trupper som ännu deltog i kampen från svensk tjänst.

KRIGSMAKTEN OCH SOLDATERNA

Rotesystemet och männen i Torneå området

Då finska kriget bröt ut bestod Sveriges och Finlands krigsmakt till största delen av rotesoldater. Rotarna var sammanslutningar av 2-4 gårdar och de höll ständigt en man beredd för krigstjänst och betalade kronan en liten skatt för mannens utrustning och beväpning. Soldatens huvudnäring, förutom en liten penninglön, var att odla det torp som rotegården utpekade åt honom. Vid sidan om småbruket deltog han i krigsövningar och eventuella krig ända fram till sin pensionering. Då soldaten dog eller blev gammal eller på annat sätt oförmögen att tjänstgöra var det rotens skyldighet att inom tre månader se till att en ny soldat fanns. I praktiken hade rotarna många gånger inte tillsatts eller så ersattes de med pengar.

Männen i Torneå området betjänade i den svenska armén i Västerbottens regemente i majorens kompani (bokstyrka 202 man), som även är känd under namnet Torneå kompani. I Västerbottens län övergick man till att anställa ordinarie krigsmakt redan 1649, då hade socknen ansvaret för underhåll av soldaterna. Efter det år 1695 förnyade roteavtalet övergick ansvaret för anskaffning och underhåll av krigsmän till gårdarna som hade bildat 202 rotar. Rotetorpets skulle omfatta ett 9x9 alnar stort boningshus, en bod och boskapsfälla, ett och ett halvt tunnland åker, två vinterlass ängsmark och ett källand. I praktiken började man inte genast i stor hast bygga rotetorp, ty soldaterna var ofta gårdsägarnas yngre söner och bodde således på sina hemgårdar. Ännu i mitten av 1700-talet var totalt 15 torp helt obbyggda i Tornedalen och skicket på 128 torp var annars dåligt, en del var obeboeliga. Gårdarna på norra sidan av Lapplandsgränsen hade befriats från rotesystemet.

Rotesoldaterna och rotetorpen fick kärnfulla svenska namn, närmast på grund av det svenskspråkiga befälet. I Tornedalen används även nu många släktnamn som ursprungligen har varit namn på rotar: Allardt, Bryggare, Dunder, Eklund, Flur, Flyggare, Halmkrona, Hurtig, Håhl, Lax, Rolig, Sax, Stark...

Torneå stad behövde inte förse rotesoldaterna med utrustning, ty städerna var skyldiga att ställa båtkarlar till flottans förfogande. Städerna i Västerbottens län fick på grund av sitt avlägsna läge sköta denna skyldighet med pengar. Alla 18-25 åriga män i staden antecknades dock i lantvärnets rullar, men de inkallades inte till tjänst. De enda stadsborna som med tvång sändes till kriget var drängarna Huki och Enfalding.

Även officerarna placerades på männens vis i området. För dem grundades boställen eller tjänstegårdar. I Nedertorneå var sådana: i Haparanda Haapaniemi (major), i Kiviranta Lagersholm (kapten), i Nedervojakkala Stjärneholm (fänrik och senare regementets adjutant) samt i Övervojjakkala Pettersberg (senare fänrik). I Ylitorneå fanns därtill löjtnantsbostället Thureholm i Haapakylä. Boställena skulle byggas enligt en viss modell, beroende på officerens ställning. Till exempel hade fänriksbostället Pettersberg ett boningshus med fyra rum och den var byggd på en aln tjock rappad stenfot och bostället hade dubbelstuga, loftbod, bastu, ria, strandbod, stenkällare, ladugård, hölada, stall, lider, brunn och en gammal bod. För underofficerare byggdes inga tjänstegårdar i Torneå kompani.

Torneå kompani i finska kriget

Under fredstid deltog kompaniet årligen endera i egna övningar eller i gemensamma övningar för Västerbotten regementets nordliga delar. År 1807, d.v.s. just innan finska kriget startade, var 22 rotar obesatta. De 180 man som var i ledet bildade då kriget bröt ut tillsammans med de andra regementen i Västerbottens nordliga delar en bataljon som anslöts till den 5:e brigaden, som hade

grundats 7.4.1808 och som underställdes överste Sandels. I brigaden fanns därtill avdelningar från Österbotten, Karelen och Savolax jägarregemente. Kriget började i slutet av februari 1808 då ryssarna överskred gränsen. Torneå kompani hann med till Sandels trupper i mitten av maj i Limingo, dit Savolax jägarregemente hade retirerat före den från Kuopio anfallande ryska fronten.

Ett svenskt motanfall blev möjligt i april så man vid Siikajoki och Revolax fick de första segrarna över ryssarna. På östra sidan av huvudarmén som gick framåt från Österbotten kämpade Sandels 5:e brigad först i Pulkkila 2.5. och segrade. Man vet att några av männen från Torneå kompani utmärkte sig i slaget vid Pulkkila. Av dem beviljades korpral Menlös senare en tapperhetsmedalj. Från Pulkkila avancerade brigaden via Idensalmi till Kuopio och innan början av juni ända till linjen S:t Mickels – Nyslott, där man dock var tvungen att dra sig tillbaka till försvarsställning till Toivolansalmi på norra sidan av Kuopio. Där stod brigaden på sig med aktivt skyttegravsrig från midsommar till mitten av september. Enligt mönstringen i slutet av juli i Toivola fanns från Torneå kompani 105 man i ledet, 27 var utkommenderade, 46 var sjuka eller sårade och fem fångslade. 19 rotar var obesatta, d.v.s. mindre än då kriget bröt ut.

Den svenska huvudarmén led sin avgörande förlust i Oravais 14.9.1808 och ryssarna började snabbt avancera i Österbotten. Sandels truppers ställning i Toivola blev ohållbar då huvudarmén drog sig tillbaka och från norra Karelen närmade sig en ny övermäktig rysk division och hotade brigadens flygel. Den retirerande 5:e divisionen uppnådde några hjältemodiga men obetydliga segrar mot den till antalet övermäktiga fienden. Den mest berömda av dem var avvärjningssegern i slaget vid Virta bro 27.10 i Idensalmi, om vilket även Runebergs dikt Sven Dufva berättar. Sverige måste på grund av huvudarméns förluster böja sig till avtal om vapenstillestånd i Olkijoki 19.11.1808, där man kom överens om att den svenska armén drar sig tillbaka till Västerbottens läns sida. Vid mönstringen i början av november hade situationen i Torneå kompani försvagats: 59 man i ledet, 18 i garnisonstjänst, 87 sjuka och ja 26 tomma rotat.

Reträtten via Uleåborg till västra sidan av Kemi älv tärde på männen i Torneå kompani, liksom även på den övriga armén, trots att man närmade sig hemtrakterna. Många förgick under vägs. Armén återvände tillbaka till Västerbottens län i mitten av december. Största delen av de svenska truppförbanden fick återvända till sina rotar, men de finska truppförbanden måste gruppera sig vid vapenstilleståndslinjen vid länsgränsen. Torneå kompani, som hörde till det svenska Västerbotten regementet, fick således återvända hem och kriget var för deras del slut. Den sjukdomsepidemi som härjade vintern 1808-1809 dödade dock åtminstone 29 av kompaniets hemförlovade män, vilket är litet större antal än de som stupade eller annars dog under krigets gång.

Gevär, utrustning och underhåll

I infanteriet var rotesoldatens viktigaste vapen mynningsladdat gevär eller musköt. Till modell och kaliber var bägge arméernas muskötter ganska lika. Från Sverige hade man till och med exporterat muskötter till Ryssland litet före kriget. Muskötens eldhastighet var högst två skott i minuten och det effektiva skjutavståndet var högst 120-180 meter. För laddning användes färdigt gjorda papperspatroner, i dem fanns den krut som behövdes och en ca 40 grams kula, av en kaliber på 20,04 mm. I praktiken var man tvungen att ladda den långpipiga muskötten stående, vilket för sin del förklarar varför infanteriet stridde stående och inte i mera skyddad liggande ställning. De män som krigade i stående ställning behövde inga terrängfärgade uniformer, utan uniformernas syfte var att urskilja de krigande truppförbanden från varandra.

En lång bajonett var under hela slaget fäst vid muskötens. Efter en långsam och inexact musköteld avgjordes slagen ofta med bajonettstormning. Savolaxjägarna och några andra truppförband använde jägarnas muskedunder, som var en räfflad musköt med litet kortade pipa. Dess exakthet och effektiva skjutavstånd var mycket bättre än standardmodellens med den släta pipan. Kavalleriet

hade sitt eget dragongevär med kort pipa och officerarna hade pistol med flintlås. Soldaterna hade i allmänhet även svärd: en kort huggare med krökt egg, en dragonsabel eller ett svärd med rakt egg.

Kanonerna var viktiga vid slagen. Sveriges fältartilleri använde 6- eller 3-skålpunds kanoner som var ställda på av hästar dragna hjullavetter. Kalibern bestämdes enligt vikten på patronen som var av massivjärn. Förutom kulor sköts med kanonerna även kardusskott. I stället för att ladda kanonen med en kula laddade man då kanonen med muskötikulor eller metallskrot som fanns i slutna höljen av plåt eller dukar. Dessa kardusskott gjorde svåra skador på infanteriet, men deras effektiva skjutavstånd med 6-skålpunds kanon var bara ca 250 m. Med massivkula kom man till ett effektivt skjutavstånd på ca 600 m. Med mindre 3-skålpunds kanoner var skjutavståndet kortare, men det var mycket lättare att röra dessa kanoner i terrängen.

Arméerna marscherar med sin mage. Kosten bestod i huvudsak av bröd och välling, som kokats av kornmjöl. Därtill hade man saltfisk och -kött, men även färskt kött, färsk fisk, smör och ibland ärtsoppa. Kosten och de andra tillbehören transporterades med trossar, staplades upp i mellanlager vid väggarna på magasin och köptes av bönderna. För att matvarorna skulle hålla längre var de ofta starkt saltade och därför sköljdes det överflödiga saltet från kroppen med stora mängder öl. Officerarna hade öl och andra alkoholdrycker samt mera mångsidig kost. Även manskapet fick spritranoner. Underhållet hade ofta svårigheter ty i den svenska armén var hästarnas antal ganska litet i förhållande till antalet män och förnödenheterna som fanns i magasinerna kunde inte transporteras i tillräcklig utsträckning. Männerna sov i allmänhet i stora tält som transporterades med under vägen.

Sjukvården var i många hänseenden den svagaste länken i den svenska armén. Sjukvården var dåligt organiserad. I princip skulle de insjuknade först föras till de rörliga sjukhusen som följde med enheterna och efter ett par dagar till fasta sjukhus längre borta. På grund av det rörliga kriget var även de fasta sjukhusen hela tiden i rörelse och de lokaler som hade reserverats för sjukvård ganska kläna. Till exempel fungerade de fasta sjukhus som i slutet av kriget hade grundats i Torneå området enormt trångt och huvudsakligen i privata gårdar. Männerna låg på smutsig halm på golvet i stugorna.

Det var även brist på kunnig personal. Hela svenska armén hade då kriget bröt ut bara sju regementsläkare, av vilka fem hade avlagt examen och därtill 22 underläkare. Armén var tvungen att anställa skolpojkar som bara fick lära sig de mest väsentliga vårdmetoderna, så som åderlåtning som man numera vet är meningslös. Det var minst sagt otroligt att en insjuknad soldat skulle komma tillbaka till ledet. Förlusterna vid sjukstugorna var betydligt större än de som fienden föranledde.

LIDANDE I TORNEÅTRAKTEN

Af Klerckers armés marsch till Torneå blev en lindandets färd, fastän fienden som kom bakom inte störde soldaterna och dagsmarscherna var noggrant planerade enligt reglementet. De uthungrade och trötta männen drog sig tungt mot norr i en köld som tidvis var 30 grader eller i snöstorm och i en utrustning som med tanke på årstiden var allt för bristfällig. Provianteringen var slumpmässig. Kylan ledde till att sjukdomarna fick allt större övermakt och över 1 000 insjuknade män måste lämnas på vägen mellan Uleåborg och Simo. Ett par hundra av de insjuknade, som envetet fortsatte marschen, avled.

Sara Wacklin beskriver Savolaxjägarnas start från Uleåborg:

”Hemsk och rörande var synen av de finska pojkar som gick för sista gången, och som utan vila hade försvarat fosterlandet under hela kriget. Deras gång var ostadig av trötthet och sorg, de såg magra ut, i sina utslitna utrustningar var de skuggor av sitt forna jag, nästan utan skor i snöslasket, med blickarna tryckta och gevären hängande med pipan nedåt marscherade de till dånet av ostämnda trummor. Långsamt och dystert travade de med dröjande steg, så som i ett liktåg.”

Den retirerande arméns hopplösa transportsituation räddades av att ledningen från Västerbotten kunde samla bönder med hästar och med dem lyckades man transportera såväl de insjuknade som förråden till Torneå området. Armén började gå över Kemi älv den 6 december 1808.

De finska brigaderna inkvarterades i Torneå området och kungen gav order om att de svenska trupperna skulle marschera från Torneå till Umeå- och Härnösandsregionen. I brist på underhåll sändes en del av männen till sina hemrotar för att repa sig. Generalmajor H.H. Gripenberg och hans stabschef överste Palmfelt blev kvar i Torneå. En del av de finska trupperna var i Piteå och en del i Torneå. De avdelningar som blev kvar i Torneå förlorade också största delen av sitt kavalleri, som i brist på foder sändes till Ångermanland. Om den hemska tiden man upplevde i Torneå området skriver militärläkare Dahlgren: då, om jag skulle säga det, så var och levde man i dödets rike. På ett så förskräckligt sätt skördade liemannen sitt byte i de finska trupperna, ty kort efter att avdelningen kommit till Torneå bröt en pestliknande farsot ut i avdelningen.

Efter att den orkeslösa armén hade vandrat till Torneå området måste framför allt de sjuka snabbt läggas i skydd. Ett huvudsjukhus grundades i Haparanda och mindre sjukstugor i alla byar där männen var inkvarterade. Uppgifterna om antalet sjuka var tvetydiga. Enligt uppgifter av överbefälhavare af Klercker fanns det 4 812 män i sjukhusen i slutet av december. I inkvarteringarna fanns det därtill 2 115 sjuka. Det totala antalet sjuka överskred antalet friska soldater. Då man beaktar arméns noggranna anteckningsregler är det svårt att anta att siffrorna är överdrivna. Situationen var helt enkelt katastrofal. Trängseln var förskräcklig. På söndertrampad halm i en sexpersoners civil stuga kunde tiotals sjuka ligga i sina trasiga fältkläder. Hopblandade med varandra jämrade sig i rödsot, tyfus, fläckfeber och ”nervsjuka” insjuknade, en del av dem kunde inte ens gå ut för att uträtta sina nödvändiga behov. Lukten var därefter. Bristen på hygien blev så stor att även läkarna och deras hjälpredor insjuknade. Kokmöjligheterna var ringa. Det var sällan man kunde ge de sjuka varm mat och den huvudsakliga medicinen var sprit, som naturligtvis även delades ut åt friska. Den som närmast hade ansvaret för den eländiga situationen i sjukhusen var sjukvårdsintendenten, överste G. von Platen, som nog försökte hålla skulden på läkarnas axlar.

Fältpastor Carl Johan Holm skriver:

”Kölden var därtill osedvanligt hård, så att termometern sällan visade mindre än 35 – 36 grader, men ofta hela 40 grader under fryspunkten. Till att börja med var vi så tätt sammanpackade att det i ett rum förutom gårdsfolket bodde 22 personer från befälet och staben i Savolax jägarregemente och därtill även deras tjänare, tre var sjuka.”

Fältpastor C.J. Holm skriver:

”Jag var ofta med när gruppen lade gevären samman vid en väggkant och befälet och männen vilade frysand och darrande av köld på bar snö.”

De finska truppernas liv i Torneå var eländigt. Överläkare Bjerkén skriver:

”Efter att armén hade inkvarterats här i Torneå, placerades de sjuka så som det då var möjligt. De hus och rum som jag på förhand hade anhållit om av landshövdingen fick vi inte och då vi inte hade bäddkläder måste vi göra bäddar av halm. Då de sjukas antal steg, räckte inte rummen till, kölden var hård och nöden sådan att det i ett finskt pörte nu låg 30 personer. Denna nöd och bristen på mat ledde till att sjukdomen ändrade sig från

att varit en katarrliknande inflammation till lungdot, som har smutsat ner luften och skapat en farlig och dödlig epidemi så att människor dör på 6 kvartsmils avstånd från varandra med exakt samma symptom. Och Torneå har dock alltid varit känd som en hälsosam ort.”

I Torneå stad hade armén åtminstone ett militärsjukhus. Därtill vet man att sådana även har funnits i Haparanda, Vuono, Mattila, Nikkala, Pudas, Laivajärvi, Vojakkala och Kaakamo byar. Alla sjukhus var inom kort proppfulla. I Haparanda by fanns det 10.12.1808 redan 214 sjuka och till exempel i sjukstugan i Vuono by steg antalet sjuka under en enda dag från 320 till 567.

Doktor Edgren skriver 16.12.1808:

”Då man går in till de sjuka får man en giftig stank emot sig, vilket är en följd av att det i alla pörten har trängts 20 – 30 sjuka och att det på grund av bristen på tjänstefolk och vårdare är stor orenlighet. I husen finns bara ett rum som kan värmas upp och där bor de sjuka och gårdsofolket tillsammans. Tre dagar senare nämner Edgren att det i Haparanda by emot hans förbud har tagits nästan det dubbla antalet sjuka i bostäder och likadana uppgifter ger doktor Dahlgren om sjukhuset i Pudas by. De sjukas mat var för det mesta torrt bröd, kallt vatten och lite salt. De låg på golvet med benen på andras ben, och stanken var dödlig.”

Fältpastor C.J. Holm skriver vidare:

”Då man på morgonen kom till sjukhuset hade de som dött under natten samlats i högar mot väggen.”

I december 1808 fanns det enligt Dahlgren i sjukhusen i Torneå 3 173 sjuka, av vilka 484 dog. I januari 1809 insjuknade 2 022, av dem dog 749, i februari insjuknade 734 och 550 dog. Detta är en rapport av en läkare, men det beräknas att antalet sjuka och döda var i verkligheten större, ty på färden till Kalix insjuknade soldater även på grund av den kläna maten. Det är säkert inte en överdrift att minst 2 000 soldater har fått sin sista viloplats här i Torneå och dess omnejd.

Dahlgren nämner även om soldaternas andliga lindanden: Om man därtill, då olyckorna är som störst, även får hemlängtan, som inga mediciner kan läka och som knäcker både själ och kropp, då fattas ingenting från det onda som även förtär en krigstrupp intill det bedrägligaste bråddjupet.

Till såväl de finska som de svenska officerarnas ära kan nämnas att de försökte sköta om sina soldater, men de kunde ju inte göra så mycket i dessa förhållanden. De gav order om att begrava de döda med ära och enligt kristlig sed. Sjuka fanns även bland officerarna och några av dem dog i Torneå.

Ryttmästare Möllersvärd skriver i sina minnesanteckningar 31.12.1808: Då jag kom hit till Kukkola hade jag en sjuk man och nu är 27 mycket svaga. I går dog två och jag tror att fyra snart får slut på sina eländiga dagar. Hemma är elva av hela skvadronen friska och de sköter om 27 sjuka och 36 hästar. Äntligen tar detta för oss olyckliga året 1808 slut. Under dess lopp har vi förlorat allt annat förutom vår heder. Utan fosterland, med en dyster framtid, med en hälsa som brutits av köld och krämpor, förtärda av en krigssjukdom som sliter krafterna, med en övermäktig fiende där vi själva hoppas kunna vara, med tomma magasin på det ställe dit vi måste vara på väg, med dyra priser, fattigdom, förtretlighet och osäkra fordringar från kommissarierna. I detta läge startar den Nordliga finska armén sitt nya år.

Kapten Carl Adolf Brakel skrev i sina minnesanteckningar som publicerades år 1862: Armén befann sig i Torneå åtminstone från december 1808 till mars 1809. Denna tid utan sysslor var den mest dräpande tid som vår armé någonsin stötte på. Såväl officerare som manskap drabbades av en

förskräcklig rödsot. Jag delade de andras öde och låg nio veckor svag i min sjukbädd. Nästan hälften av dem som kommit till Torneå begravdes där. Resten var nära att bli offer för samma öde. De dragoner som ännu var vid liv hade inga hästar. De ekipagehästar som artilleriet hade kvar var i eländigt skick. En sådan armé ville ingen general ha under sitt kommando.

Döden berörde inte bara armén, utan de sjukdomar som spriddes spred sig även till den civila befolkningen. Antalet döda i Torneå stad år 1809 var tredubbelt jämfört med ett normalt år och i Nedertorneå till och med femdubbelt. De flesta dog i januari-februari, då armén just hade kommit till orten.

I Torneå och Haparanda med omnejd bildades många massgravar för soldaterna. 2 000 soldater har beräknats ha sin sista viloplats inom Finlands nuvarande område. Enligt hävderna är de mest kända namngivna gravplatserna i Kaakamo, Ruottala, Laivajärvi, Vojakkala och Virkamaa. På begravningsplatserna i Elsanvainio i Vojakkala och i Virkamaa har totalt över tusen soldater begravts. På svenska sidan finns kända gravplatser i Övre Vojakkala, i Nedre Vojakkala, Vuono, Nikkala, Säivis och Haparanda.

Antalet döda och tjälen började i december-januari bli övermäktig för dem som grävde. Adlercreutz påpekade redan den 10 december att de döda skall grävas ned på minst två alnars djup (ca 120 cm). Trots detta låg lik under bar himmel på kyrkogårdarna och vid vägkanterna ännu efter jul.

ROTEMANNAÖDEN I TORNEÅTRAKTEN

Finska kriget var eländigt även för soldater från Vojakkala. Aapraham Ström (född 1766) låg sjuk i Pulkkila, fick avsked, och släpade sig med armén till hemtrakten, där han dog under 1809. Hans plats togs av en lantvärnsmän från Åland, som deserterade från Sverige till sin hemtrakt. Aaprahams änka Malin Törnblad, dotter till rustmästaren i Vuono by, bodde ännu år 1815 i torpet med sina åtta barn.

Erkki Orre (född 1776) dog i Uleåborg, ”tiden okänd”, stod det i roterullan. Hans änka flyttade från rotetorp på den finska sidan som inhysing till Seskarö och vidare till Karungi.

Menige Pekka Fiskals son Antti Warg (född 1783) återvände oskadad tillbaka till sitt rotetorp i Arpela.

Aatami Giök hade år 1807 fått avsked i 55 års ålder. Han flyttade sig till sin son Aatami i Lankila gård i Alaraumo där han tillbringade sin ålderdom. Sonen var svärson och senare husbonde i Lankila.

I Giöks rote ”stod” också skomakargesällen Erkki Juhonpoika från Upplands län. Han klarade sig helskinnad från kriget till sitt rotetorp på den svenska sidan.

Aatami Köpman låg hemma sjuk, fick avsked efter kriget och blev inhysing på Seskarö. Som soldat var Aatami ovanligt kortväxt, bara 5 fot och 5 tum (162,5 cm).

I Sjöholms rote på den svenska sidan bodde löjtnant Pekka Josias Malens oäkting Efraim Malmberg, som inte hade lyckats att skaffa (köpa) sig underofficersvakans. Efter kriget fick han korpralgrad, avgick, flyttade till Ylivojakkala, och blev husbonde i Rova eller Piuva nybygge, där han var känd under namnet Sjöholm.

Heikki Mörsare fick på grund av sjukdom avsked i juli 1808. Lantvärnsmannen som tog hans plats klarade sig från kriget till hembygden.

Aatami Klockare, sonen till Juho Mulju från Ylivojakkala dog i pest på våren 1809 och under kriget fick man ingen att ta över hans rotetorp på den svenska sidan. Efter kriget togs torpet över av Salomon Brun, som sedan dess kallades vid namnet Kläckare.

Niilo Järnstrand dog på julafton 1808 i pest i sitt torp på den svenska sidan. Lantvärnsmannen som tog hans plats flyttade efter fredsslutet till Finland.

Juho Ollinpoika Studsare var sonen från Selvä gård. Även efter hans namn finns ett kors i skrifteboken.

Juho Kraft måste lämnas mellan Ii och Torneå. Han stupade under resan, för även efter hans namn finns ett kors.

Juho Fiskal var en av de få som klarade sig undan kriget utan skador.

Matti Strålberg var sonson till Matti Mullius som var bysmed i Ylivojakkala,. Han fick avsked just innan kriget bröt, och Niilo Berghålt tog hans plats i rote efter att ha lämnat sin egen rote i Yliraumo. Efter krigets slut flyttade Berghålt till svenska sidan och fortsatte där sin rotemannatjänst.

Silverkula rote låg också på den svenska sidan. Dess soldat dog i pest efter att ha återvänt från kriget.

Antti Flyckt tjänade som korpral och dog år 1811.

Jaakoppi Loo insjuknade i pest och måste lämnas efter. Han lyckades att släpa sig hem där han dog i början av 1809.

Aapraham Pålack från Yliraumo var en ganska storvuxen karl, över 6 fot 1 tum lång. Han sårades vid slaget i Pulkmila och var tvungen att ligga på sjukhus till krigets slut.

Lassi Smed klarade sig undan kriget, men dog strax efter.

Tuomas Elf låg på sjukhus i Pulkmila, men klarade sig hem.

Hannu Norman var son till Juho Puoskari och Brita Svan från Alavojakkala. Han var redan 60 år gammal, och fick avsked just innan kriget bröt ut. Olavi Björkberg som tog hans plats dog på sjukhuset i Pulkmila.

Juho Fluor insjuknade i pest under sitt fälttåg, och det finns ett kors efter hans namn. Hans maka flyttade till Vuoti gård i Yliraumo, torde ha kommit därifrån.

Elgs rotesoldat dog under Gustavs krig. Soldaten som tog hans plats var musikalisk, och skickades till regementets musikkår. Det var tur för honom, torpet var ju tomt efter kriget.

Kulmunigårdens son Tuomas Tuomaanpoika Elf från Laivaniemi klarade sig vid liv från kriget och bodde på gården med sin hustru, soldatsdotter Malin Springare.

160 Bränbäck, 161 Kolf, 162 Gouverneur, 163 Hagel, 164 Menlös, 165 Lunta, 166 Stoor och 167 Bryggare var rotesoldater från Laivaniemi. Deras öden kan läsas i skriftboken, enligt vilken ingen av dessa åtta soldater dog under Finska krigets slag. Iisakki Gonverneur, Mikko Hagel och Pekka Menlös dog i krigssjuka i Alatornio år 1808, och Juhani Bränbäck nästa år. Deras familjer fick lämna sina torp och söka tak över huvudet på bästa möjliga sätt. Även de fyra soldater som klarade livet, Erkki Kolf, Heikki Luntta, Heikki Stoor och Juhani Bryggare och deras familjer fick lämna sina torp. Enligt anteckningarna i skriftboken skedde flyttningen under året 1811.

Av de sex soldaterna från Yliraumo dog två, Juhani Lohm och Juhani Kula, i pest. Den förstnämnda var ogift och den senares familj fick lämna rotetorpet.

Niilo Sijk hade fått avsked just före kriget, och torpet stod tomt.

Bara Juho Drufhagel och Erkki Dunder stannade kvar i sina torp som låg på byns samfällighetsmark.

Från Alaraumo var det åtta rotesoldater. De var lyckosamma för ingen av dem dog under kriget.

Efter Finska krigets slut beslutade Kejsaren att ”tillsvidare” inte uppbåda den finska armén.

Finlands senat beordrade år 1810, att soldaterna bör samma år före midfesta lämna sina torp med marker till bönder i sin rote, eftersom kejsaren krävde att medlen som tidigare använts för arméns underhåll skulle lämnas till kejsaren som s.k. vakansskatt.

De överlevande männen i Torneåtrakten fick klara sig på bästa möjliga sätt. Av de 400 pensioner på 10 rubel som regeringskonseljen hade beviljat till gamla soldater torde knappt någonting blivit över ända hit upp. De rotesoldater som förflyttade sig över till svenska sidan fortsatte sin tjänstgöring där.

Änkornas och barnens öden var speciellt svåra efter kriget. Enligt dokumentet i Nedertorneå kyrkarkiv utredde allmänna sockenmötet 14.2.1809 barn till rotesoldater som inte fick underhåll hos sina föräldrar, utan var tvungna att gå runt i socken och tigga. I denna förteckning fanns tre barn i åldern 4 – 12 år till soldat Niilo Gouverneur som hade fått avsked i Laivaniemi. Likaså fanns där barnen till soldat Heikki Stoor, antalet barnen har inte nämnts, samt soldat Bryggares änka.

ARMÉERNAS KRIGSLEDNING I TORNEÅ VÅREN 1809

Generalmajor Hans Henrik Gripenberg (1754-1813)

H. H. Gripenberg föddes år 1754 i en officersfamilj i Huittinen. Hans far var överstelöjtnant i Åbo brigad. Som major ledde Gripenberg Tavastlands infanteritrupp under Gustavs krig 1788-90. I början av Finska kriget tjänade Gripenberg som befälhavare i tredje brigaden. I början av år 1809 befordrades han till generalmajor och blev överbefälhavare i norra armén. Den 25 mars 1809 kom han med ryssarna överens om Kalixkonventionen, enligt vilken de svenska trupperna drog sig ända till Piteå, och de finska trupperna lade ner sina vapen och återvände till hemtrakterna. Efter kriget vistades Gripenberg i Finland. Han var också kallad till krigsrätt för att förklara kapitulationen som ansågs vara förhastad. Gripenberg dog innan rättegången inleddes.

Överste August Fredrik Palmfelt (1767-1814)

A.F. Palmfelt föddes i St. Michel. Han utsågs till Åbo infanteriregementes kommandör år 1796. Han deltog även i Pommernkriget år 1807. Under finska kriget ledde Palmfelt den 1:a brigaden och hade avgörande inflytande över segern vid slaget i Alavus. Palmfelt tjänstgjorde i Torneå som Gripenbergs generaladjutant och ledde kapitulationsförhandlingarna med ryssarna. Efter kriget tjänstgjorde Palmfelt som generalmajor i den ryska armén. Han hann bl.a. tjäna som inspektör i armén och sitta i senaten.

Generallöjtnant Pavel A. Schuvalov (1777-1823)

Greve Pavel Andrejevich Schuvalov (1777 – 1823) föddes den 21 maj 1777 och fick traditionellt en fransk uppfostran. Pavel Schuvalov anslöt sig som kornett till kavallerigardet år 1786. År 1794 deltog Schuvalov i en krigsoperation mot polackerna och fick S:t Görans medalj av fjärde klass efter anfallet av Prag. År 1799 deltog han som överste i Suvorovs fälttåg till Italien. Han utmärkte sig vid slaget i Novi och sårades illa under färden över Sent-Gotard bergen. För detta fälttåg fick han S:t Annas medalj av andra klass. Han befordrades till generalmajor år 1801.

År 1807 deltog Schuvalov i kriget mot Napoleon och fick S:t Vladimirs medalj av tredje klass och S:t Annas medalj av första klass. År 1808 befordrades Schuvalov till generaladjutant och nästa år deltog han i Finska kriget. Den norra truppen ockuperade Torneå under hans ledning den 11 mars (23.3.). Umeå ockuperades den 20 maj. Efter att ha förhandlat om vapenvila med svenskarna utan krigsledningens tillåtelse var han tvungen att lämna sitt uppdrag och Greve Kamenski tog hans plats. Efter operationen i Västerbotten befordrades Schuvalov till generallöjtnant och fick S:t Vladimirs medalj av andra klass.

Den 8 december skickades Schuvalov som militärattaché till Österrike. I detta uppdrag tjänstgjorde han till den 11 maj 1811. Schuvalov deltog ännu i kriget mot Napoleon under åren 1813 – 1814, utmärkte sig vid slaget i Leipzig, och fick S:t Alexander Nevskis medalj för det.

Överste Anselme de Gibory

Anselme de Gibory var en franskfödd rojalist som hade övergått till att tjäna Ryssland efter franska revolutionen. De Gibory utmärkte sig som en skicklig förhandlare redan under förhandlingarna som ledde till Sveaborgs kapitulation. I Torneå gav kommandör Schuvalov honom i uppdrag att förhandla med general Gripenbergs armétrupp. I praktiken var det de Gibory som skrev utkastet till avtalstexten. Det finns kunskap om att efter att ha befordrats till generalmajor deltog Gibory i de sista slagen i Västerbotten i augusti 1809.

LIVET I VINTERLÄGRET

Förhållandena i vinterlägret var svåra för alla, fastän officerarna dock fick gå till Torneå och köpa mat och kläder. Kungen rapporterades om den svåra situationen. Då kuriren i januari 1809 kom med budskapet från härskaren, där officerarna tilläts att på vintern fritt välja om de ville använda pudrat eller icke pudrat hår, blev det klart för alla att nationens ledning inte hade några uppgifter alls om arméns verkliga förhållanden.

Axel Qennerstedt berättar i sin bok - I Torneå och i Umeå - om officerarnas liv i det lilla Torneå. Stadskällaren bjöd en plats där borgarna och officerarna kunde samlas och utbyta åsikter ”vid en pipa och ett glas”. På Torneå stadsholme torde det ha inkvarterats ca 300 militärpersoner, som

hörde till högkvarteret och vaktgardet. Officerarna försökte med egna pengar skaffa bättre livsmedel än det som kunde fås från arméns magasin. På grund av bristen på mat måste även de ganska ofta nöja sig med baslivsmedel. Med pengar och naturligtvis även med guld fick man lokala delikatesser. Ryttmästare Möllersvärd berättade att han hade rest till Torneå för att äta sig mätt. Kapten Brakel berättade att han som middag hade ätit lax, renkött, rentunga, mjölk, smör, fåglar o.s.v. Även de rikare officerarnas julmiddagar med sina drycker fick det att vattnas i munnen på många lägre militärpersoner. Man försökte fira manskapets jul med bättre måltider och rikligare spritransoner.

På julaftonen 1808 belönade befälet även sina trognaste män med gåvor. Qennerstedt nämner att överläkare Pehr af Bjerkén fick en stor guldmedalj för sina förtjänster. Enligt hävderna fick även underofficer Johan Adolf Tennberg på julen en silversked i gåva och den var graverad:

Torneå 24 December 1808 –JAT.

Från Torneå finns även anteckningar om frimurarlogen St. Augustins brödramåltid 24.1.1809. Mötet hölls i huset (senare Ahos hus) i ändan på den dåvarande gatan Rantakatu, där af Klercker höll hus. Förutom Klercker deltog även generalmajorerna Aminoff och Sandels, överstarna Åkerström, von Essen, Cedergren, Jägerhorn och Kustaa Aminoff, överstelöjtnanterna Nyberg och von Knorring, kammarrådet Nyberg, lagman Unonius, kaptenerna Hägerflycht och Lange samt friherre Lejonhufvud. Det var general Carl N af Klerckers namnsdag, men det var inte den dag som firades utan man firade hertig Carls namnsdag, han var ställföreträdare för frimurarorganisationens chef Salomon. Man skålade till lycka för kungen, drottningen o.a. De frivilligt insamlade pengarna styrdes till de svårast sårade soldaterna.

Befälet för de finska soldater, som under vapenstilleståndet var placerade i Torneå och de ryska trupper, som var placerade mellan Uleåborg och Kemi, var i viss mån i kontakt med varandra. Besök gjordes i bägge riktningarna. Ryssarna förmedlade även post mellan soldaterna och de anhöriga som hade blivit på den finska sidan.

I ett utdrag från överstelöjtnant Dunckers dagbok beskrivs livet i Torneå:

"I Laivaniemi 20.1.1809; våra vanligaste sysslor var tjänsteuppdrag och däremellan spelade vi kort. Någon gång hände det även att general Aleksejev, som var kommandör för det ryska förposterna och hans major Babarski inbjöd oss till fester i Kemi prästgård."

Officerarnas allmänna sed att hålla kontakt med varandra över frontlinjerna i form av att bjuda på fester och annat uppskattades inte av alla, inte ens av ledningen. Ryttmästare Möllersvärd nämner i sin krigsdagbok 1.1.1809:

"Vapenstilleståndet fortsätter, armén begraver sina döda och i högkvarteret spelas det kort."

Förhållandena mellan invånarna i Torneå och de i området placerade trupperna torde ha varit tämligen goda då man beaktar att invånarna betungades av inkvartering, förplägning och skjutsning. Officerarna försökte lindra sitt långtråkiga läge genom att ordna officersmiddagar och danser i rådhusets sal och till dessa inbjöds även borgarnas döttrar.

Ryssarna togs väl emot i Torneå, ty borgarna ordnade redan den kväll som Torneå ockuperades, 23.3.1809, en fest för officerarna. Beviset på detta är fakturan som finns i stadens arkiv. Det verkar som om invånarna inte förhöll sig lika välvilligt till ryssarna, ty tre dagar efter att den ryska armén hade anlämt till Torneå kungjorde borgmästaren i Torneå att invånarna måste följa kommandant Afrasimovs order att klagomål som berör de ryska soldaterna måste ställas direkt till major Afrasimov. De ryska stridskrafterna uppehöll sig i Torneå i drygt en månad.

OMEDELBARA FÖLJDER AV FREDSSLUTET

Organiseringen av gränsförhållandena efter fredsslutet

Landshövdingens brev, som berättade om ratifieringen av den i Fredrikshamn 17.9.1809 slutna freden nådde Torneå 16.10.1809. Det av Ehrenstolpe 11.10.1809 daterade tillkännagivandet löd enligt följande: *Torneå Elf bestämd som Riks-gränts så att Staden och allt det Land som ligger på östra sidan af nämde Elf tillhör Hans Kejsersliga Majtt.* Magistraten sammanträdde samma dag och tog emot tillkännagivandet under djup tystnad. Uppgifterna om innehållet i fredsfördraget berättade att invånarnas liv skulle ändras grundligt. Den tunga krigs- och ockupationstiden, då invånarna var tvungna att underhålla såväl svenska som ryska trupper hade tagit slut. Å andra sidan revs svenska rikets och Tornedalens gemensamma handels- och kulturområde i två delar. Administrativt anslöts Torneå och Tornedalen till Uleåborgs län, Vasa hovrättsdistrikt och Åbo biskopstift.

Gränsen märks ut i terrängen

I artikel 5 i fredsfördraget stadgas om hur gränsen skall gå:

Björkö vid Torne älvs mynning, Röyttä hamn samt den udde där Torneå stad är belägen, Utgör de yttersta punkterna av Rysslands markområde, och därifrån går gränsen upp längs Torne älv ända till dess att denna älvs bägge förgreningar rinner samman vid Kengis bruk; från vilken plats gränsen följer Muonio älv...

Hösten var redan långt gånge då fredsfördraget ratificerades. Om frågor som berör tillämpning av fredsfördraget utarbetades hösten 1810 ett särskilt dokument *Acte de Demarcation des frontiers* eller *Gänse Reglerings Tractat* eller *Rajanlaskun Sovindo-Kirja*. Förutom en noggrannare precisering av gränslinjen överenskomms det i dokumentet bl.a. om fördelningen av markegömdom som hade blivit kvar på andra sidan av gränslinjen, om kyrkliga förhållanden, trafikförbindelser samt fiske.

Utmärkningen av gränsen i terrängen startade på försommaren 1810 och den slutliga gränsdragningen blev klar först 1823 då gränslinjen från Fluurinsaari till havet bekräftades. Gränsen utgjordes av den djupaste fåran i älven. På holmarna vid sidan av gränsen ställdes gränspålar upp för att märka ut gränsen och ange till vilket rike ön hörde. De största gränspålarorna ställdes upp vid den norska gränsen och i närheten av bron Närä i Torneå. Nyttjanderättigheterna till öarna i Torne älv visade sig dock vara komplicerade och de gamla bruksrättigheterna lämnades i huvudsak så som de hade varit tidigare. För nyttjanderättigheterna började man bära en s.k. suveränitetsavgift.

Svensk eller finne

Betydande var att artikel 10 i fredsfördraget beviljade invånarna fri rätt att flytta från det ena landet till det andra. Enligt det ursprungliga fördraget gällde flyttningstiden i tre års tid, men den förlängdes till slutet av år 1815. Flyttningsrörelsen från Torneå till Sverige fick inte sådant omfång som man var rädd för, men under åren 1809-1815 flyttade totalt 20 personer med sina familjer västerut. Ett större problem än antalet var den betydelse de personer som flyttade hade för näringslivet i Torneå.

1824 började man kräva pass av dem som passerade gränsen. Utan pass rörde man sig dock ännu i årtal. Vägförbindelsen på älvens östra strand från Torneå till Ylitornio blev klar 1832.

Nyttjandet fördelas jämt

Artikeln om utbyte av egendom, som ingick i fredsfördraget, var svår att verkställa. Syftet var att ersätta de ägor som blev kvar på östra sidan av gränsen till dem som blev svenska underlydande och naturligtvis även tvärtemot. I förhandlingarna uppnåddes resultat år 1820 och ägobytena genomfördes i praktiken åren 1823-1824. Fiskerättigheterna och –platserna föranledde missnöje bland befolkningen. Om fiskeplatserna och utbyte av dem tvistades ända fram till 1840-talet. Invånarna hade svårt att tro att gränsen mellan staterna även skulle utgöra gräns för fiske. Enligt fredsfördraget fick man, med undantag för laxpator, fiska bara på den egna sidan av gränsen. Älvdalens invånare fortsatte dock att fiska enligt gammal sed. Sanktionerna som bestämdes var böter och beslagtagning av fiskeredskap.

Församlingarna delas

Redan i december 1809 hade majoriteten av befolkningen i området svurit trohetsed till kejsaren, men invånarna hoppades dock att förhållandena skulle förbli som tidigare. Den lokala befolkningen förhöll sig på sockenmötena negativt till en tudelning av församlingarna.

Även Åbo domkapitel önskade att de gamla församlingssamfundena skulle bevaras, men regeringskansliet i det autonoma Finland ansåg det dock orealistiskt att bevara församlingssamfundena. I de nya gränsocknarna fick Nedertorneå och Torneå behålla sina gamla kyrkor. Tudelningen upplevdes som speciellt tung i Karl Gustavs församling, ty den nya kyrkan blev färdig 1796. Även Nedertorneås stora korskyrka blev färdig först 1797. Karungi kyrka blev färdig 1817 och som den sista kyrkan i Tornedalen, Haparanda kyrka sommaren 1825. Delningen av församlingarna förutsatte även en värdering, delning och kompensering av egendomen.

Förryskningen av Torneå

Torneå stad hade som ett centrum för handel speciella problem av den nya gränsen och om detta växlades ofta brev med länsstyrelsen i Uleåborg. Klagomålen fick ny styrka då självaste kejsar Alexander I besökte Torneå i augusti 1819. Senaten beslöt också tack vare den välvillighet som kejsaren påvisade föreslå vissa lättnader för Torneå och de godkändes våren 1820. Många lättnader berörde tullavgifter och betydande nedsättningar av dem erhöles, till och med befrielse. Kanske den mest betydande enskilda lättnaden var att inkvarteringstungan överfördes från staden till kronan. Under åren genast efter fredsslutet var inkvarteringstungan nästan övermäktig. Mängden krigsfolk som man åren 1810-1811 var tvungen att inkvartera var många hundratals män. Eftersom det inte fanns några egentliga kaserner måste soldaterna inkvarteras i stadsbornas bostäder. År 1811 drogs största delen av den ryska armén bort från Torneå. Bara en liten kosackavdelning blev kvar för att bevaka gränsen.

Efter kejsarens beslut om inkvartering 1820 började man arbeta med att få en kasernbyggnad till staden. Borgmästare Cajanus erbjöd sitt eget hus, som fanns på den plats Husas hus nu finns, till kasern och efter vissa överläggningar godkändes huset till plats för kasernen. Den första egentliga kasernbyggnaden blev färdig 1852. Förutom soldaterna vistades även ett litet antal ryska och karelska handelsmän i staden. De flesta var gårdfarihandlare. För att få ett fast tillstånd krävdes tillstånd från magistraten. Den första ryssen som fick handelstillstånd var Ivan Sitkov år 1814.

Haparanda grundas

Alexander I:s vilja att ansluta Torneå till Ryssland (strider emot principen om den djupaste fåran) har troligen i till sin grund varit handelspolitisk. Ifall Torneå hade blivit under Sverige, hade den närmaste ryska staden varit i Uleåborg. Sveriges regering stod inför en ny situation då det på 1600-

talet grundade centret för handel i lappmarken nu låg på ryskt territorium. Redan den nionde december 1809 föreslog landshövding Per Adolf Ekorn att en ny handelsplats skulle grundas i Nikkala. Platsen motiverades bl.a. med goda hamnförbindelser. Platsens lämplighet som stad hade utretts redan tidigare då segelförbindelserna var svåra till Torneå stadsholme. Det till tronarvingen Carl Johan ägnade projektet att grunda staden blev dock ett fiasko.

Till den år 1812 grundade staden flyttade aldrig flera än några få människor. Stadens läge ansågs vara för avlägset. Handelsplatsen blev så småningom Haparanda, som ligger på västra sidan av Torneå. Haparanda blev köping år 1821. Utvecklingen i köpingen var gynnsam och borgarna föreslog stadsrättigheter för Haparanda 1842. Kunglig Majestäts kungörelse är daterad den 10 december 1842. Samtidigt upphävdes kungörelsen år 1812 om grundandet av Carl Johans stad.